

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده الهیات و معارف اسلامی (شهید مطهری)
رشته فلسفه و حکمت اسلامی
پایان نامه جهت اخذ مدرک کارشناسی ارشد

عنوان:

رابطه ثابت و متغیر در دین از منظر سروش و مطهری

استاد راهنما:

دکتر جهانگیر مسعودی

استاد مشاور:

دکتر وحید خادمزاده

دانشجو:

فاطمه ساجدی نسب

پاییز ۱۳۹۹

اصالت نامه رساله / پایان نامه های دانشگاه فردوسی مشهد

نظر به اتمام تدوین ■ پایان نامه با عنوان رابطه ثابت و متغیر در دین از منظر سروش و مطهری و کد -----
- موارد ذیل را متعهد می شویم:

- این رساله / پایان نامه و دستاوردهای آن حاصل پژوهش انجام شده اینجانبان بوده و از صحت و اصالت برخوردار است.
- در استفاده از نتایج سایر پژوهش ها به مرجع مورد استفاده استناد شده است.
- کلیه حقوق مترتب از این اثر شامل مستندات، مقاله، اختراع، دانش فنی، کتاب، نرم افزار، تجهیزات ساخته شده و... متعلق به دانشگاه فردوسی مشهد می باشد؛ دانشگاه می تواند نسبت به ثبت و نشر آن در هر قالبی، بدون نیاز به کسب اجازه از استادان راهنما و دانشجو و یا پرداخت حق الزحمه، اقدام نماید.
- هر نوع بهره برداری و انتشار دستاوردهای این اثر، واگذاری اطلاعات به دیگران یا چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه و اقتباس از این اثر بدون مجوز معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه ممنوع است.
- حقوق مادی و معنوی تمام افرادی که در به دست آمدن نتایج اثر تأثیرگذار بوده اند در بهره برداری و انتشار دستاوردهای آن رعایت می شود.
- در کلیه مراحل انجام این رساله / پایان نامه، مفاد "منشور و موازین اخلاق پژوهش" رعایت شده و هیچ یک از مصادیق تخلفات پژوهشی مندرج در دستورالعمل "نحوه بررسی تخلفات پژوهشی" و قانون "پیشگیری و مقابله با تقلب در زمینه آثار علمی" رخ نداده است.

اینجانب با آگاهی از اینکه گزارش نهایی رساله / پایان نامه در مرکز اطلاع رسانی و کتابخانه مرکزی دانشگاه به عنوان سند رسمی بایگانی می گردد و مطابق ضوابط در دسترس مراجعان قرار می گیرد، متعهد می شوم که این گزارش نسخه نهایی بوده و پس از ارسال امکان هیچ گونه تغییری وجود نخواهد داشت.

دانشجو: فاطمه ساجدی نسب

شماره دانشجویی: ****

گروه: فلسفه و حکمت اسلامی

تاریخ و امضا

رساله / پایان نامه انجام شده توسط دانشجو مطابق آیین نامه ها و قوانین مصوب فوق الذکر با استفاده از ابزارهای موجود نظیر همانندجویی و سایر جستجوهای عمومی اینترنتی بررسی شد و مورد تأیید اینجانبان می باشد.

استاد راهنمای اول: دکتر جهانگیر مسعودی

مرتبه علمی: دانشیار

دانشکده / دانشگاه: دانشکده الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری / دانشگاه فردوسی مشهد

تاریخ و امضا

سپاسگزاری

باتشکر و قدردانی از راهنمایی‌های ارزنده‌ی استاد بزرگوارم دکتر جهانگیر

مسعودی.

تقدیم به پدر و مادر عزیزم به پاس زحمات بی دریغشان و مهربان دخترم که با

صبوری همراهم بود...

بسمه تعالی
 مشخصات پایان نامه تحصیلی دانشجویان
 دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان پایان نامه: رابطه ثابت و متغیر در دین از منظر سروش و مطهری

نام نویسنده: فاطمه ساجدی نسب

نام استاد راهنما: دکتر جهانگیر مسعودی

نام استاد مشاور: دکتر وحید خادمزاده

دانشکده: الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری
 گروه: فلسفه و حکمت اسلامی
 رشته تحصیلی: فلسفه و کلام اسلامی

تاریخ تصویب: تاریخ دفاع:

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد دکتری تعداد صفحات: ۱۲۹

چکیده:

هدف اصلی این پژوهش، تبیین و مقایسه دیدگاه استاد مطهری و دکتر سروش در باب امر ثابت و متغیر دین بوده است. ابتدا به بیان پیشینه‌ای مختصر درباره جریان نواندیشی دینی در میان متفکرین معاصر پرداختیم. با بررسی نگاه استاد مطهری به مسئله مواجهه اسلام و مدرنیته و ثابت و متغیر در دین روشن شد که ایشان معتقدند منشأ امور ثابت و متغیر را باید در خود دین اسلام بجویم، چراکه اسلام تغییر و دگرگونی بخشی از مسائل و احکامش را با توجه به مقتضیات زمانه پیش‌بینی کرده است. به اعتقاد مطهری با به‌کارگیری متد اجتهاد می‌توان احکام و امور متغیر دین را کشف نمود و متناسب با اقتضائات عصر جدید، احکام جدید ارائه نمود. پس از آن به بررسی نگاه سروش به امور ثابت و متغیر در دین پرداختیم و دریافتیم که نگاه ایشان به مسئله مواجهه اسلام و مدرنیته، نگاهی معرفت‌شناسانه است. از این رو ایشان در نظریه قبض و بسط تنوریک شریعت معتقد است اصل دین ثابت است و آنچه متغیر است فهم و معرفت دینی ماست. در پایان با بررسی منشأ و خاستگاه اختلاف دیدگاه این دو نواندیش دینی روشن شد نگاه مطهری به دین یک نگاه ابژکتیویستی است که حقیقت دین را در دسترس می‌داند و عقل انسان را کاشف حقیقت می‌داند. در مقابل نگاه سروش سوپژکتیویستی است و از منظر سوژه فعال و خلاق به مسئله می‌نگرد.

کلید واژه: امضای استاد راهنما:

۱. ثابت

۲. متغیر

۳. دین

۴. مطهری

۵. سروش

تاریخ:

فهرست مطالب

فصل اول: مقدمه و کلیات

۱-۱- مقدمه	۱۵
۱-۱-۱- بیان مسئله	۱۵
۱-۱-۲- ضرورت و اهداف پژوهش	۱۷
۱-۱-۳- سؤالات و فرضیه‌های پژوهش	۱۸
۱-۱-۴- فرضیه‌ها	۱۸
۱-۱-۵- روش تحقیق	۱۹
۱-۱-۶- پیشینه تحقیق	۱۹
۱-۱-۷- ساختار و فصل‌بندی پایان‌نامه	۲۰
۲-۱- کلیات	۲۱
۱-۲-۱- پیشینه	۲۱
۲-۲-۱- نواندیش دینی کیست؟	۲۳
۳-۲-۱- رویکرد اندیشمندان مسلمان در مواجهه با مسئله‌ی سنت و مدرنیته	۲۵
۱-۳-۲-۱- رویکرد عمل‌گرایانه	۲۶
۲-۳-۲-۱- رویکرد معرفت‌شناسانه	۲۶
۴-۲-۱- امر ثابت و متغیر در دین از منظر سروش	۲۷
۵-۲-۱- امر ثابت و متغیر در دین از منظر مطهری	۲۸
۶-۲-۱- هرمنوتیک و رویکرد معرفت‌شناسانه	۲۹
۷-۲-۱- وجوه مشترک مبانی معرفتی نواندیشان دینی	۳۵
۱-۷-۲-۱- وجه اول	۳۵
۲-۷-۲-۱- وجه دوم	۳۶
۳-۷-۲-۱- وجه سوم	۳۷

- ۳۸ ۴-۷-۲-۱- وجه چهارم
- ۳۹ ۵-۷-۲-۱- وجه پنجم
- ۳۹ ۶-۷-۲-۱- وجه ششم
- ۴۰ ۷-۷-۲-۱- وجه هفتم

فصل دوم: ثابت و متغیر در دین از منظر شهید مطهری

- ۴۵ ۱-۲-۱- مقدمه
- ۴۵ ۱-۱-۲- ثابت و متغیر در دین
- ۴۵ ۲-۱-۲- تعاریف دین
- ۴۷ ۳-۱-۲- معانی و تفاسیر مختلف مقتضیات زمان
- ۴۷ ۱-۳-۱-۲- تفسیر اول
- ۴۷ ۲-۳-۱-۲- تفسیر دوم
- ۴۸ ۳-۳-۱-۲- تفسیر سوم
- ۴۹ ۲-۲- دلایل انطباق اسلام با مقتضیات زمان
- ۴۹ ۱-۲-۲- قضایای حقیقه و کلی بودن احکام اسلام
- ۴۹ ۱-۱-۲-۲- تعریف انواع قضیه
- ۴۹ ۱-۱-۱-۲-۲- قضایای خارجیه
- ۵۰ ۲-۱-۱-۲-۲- قضایای حقیقه
- ۵۱ ۲-۲-۲- اقسام موضوعات دین
- ۵۲ ۱-۲-۲-۲- موضوعات غیر مستنبطه
- ۵۲ ۲-۲-۲-۲- موضوعات مستنبطه
- ۵۳ ۳-۲-۲- احکام مسیری اسلام
- ۵۴ ۴-۲-۲- رابطه‌ی عقل و دین
- ۵۵ ۳-۲- احیاء فکر دینی
- ۵۸ ۴-۲- فهم مقتضیات زمان، رمز تداوم حیات دین
- ۵۸ ۱-۴-۲- امور ثابت و متغیر در دین

- ۶۳ ۲-۴-۲- اجتهاد، سازوکار کشف امور متغیر.....
- ۶۸ ۳-۴-۲- توجه به عقل گرایی و دوری از جمود و ظاهر گرایی
- ۷۲ ۵-۲- نتیجه گیری.....

فصل سوم: ثابت و متغیر در دین از منظر سروش

- ۷۵ ۱-۳- مقدمه
- ۷۵ ۱-۱-۳- اقسام دین.....
- ۷۷ ۲-۱-۳- تمایز میان دین و معرفت دینی.....
- ۷۸ ۳-۱-۳- ثابت و متغیر در نظریه قبض و بسط
- ۷۸ ۱-۳-۱-۳- ارکان نظریه قبض و بسط
- ۷۸ ۱-۱-۳-۱-۳- تمایز دین و معرفت دینی در نظریه قبض و بسط
- ۷۸ ۲-۱-۳-۱-۳- ترابط و تأثیر متقابل معارف بشری
- ۷۹ ۳-۱-۳-۱-۳- تغییر معرفت دینی با تغییر معارف بشری
- ۸۰ ۴-۱-۳- فهم و معرفت دینی در عصر جدید.....
- ۸۴ ۵-۱-۳- عدم نسبی بودن حقیقت
- ۸۵ ۶-۱-۳- اقسام دین.....
- ۸۷ ۷-۱-۳- تأثیر آگاهی‌های پسین بر آگاهی‌های پیشین.....
- ۹۰ ۸-۱-۳- فهم متکامل از دین.....
- ۹۱ ۱-۸-۱-۳- دیالوگ علوم و معارف بشری با معرفت دینی.....
- ۹۲ ۲-۸-۱-۳- حقیقت ذوبطون و تحول معرفت
- ۹۳ ۹-۱-۳- ثابت و متغیر در نظریه‌ی ذاتی و عرضی دین
- ۹۴ ۱-۹-۱-۳- وحی، تجربه نبوی
- ۹۶ ۲-۹-۱-۳- تعریف ذاتی و عرضی در دین.....
- ۹۶ ۱-۲-۹-۱-۳- ذاتیات دین.....
- ۹۷ ۲-۲-۹-۱-۳- عرضیات دین.....
- ۹۷ ۳-۲-۹-۱-۳- عرضیات دین اسلام.....

۱۰۲-۱-۳-۱۰ دین حداقلی و حداکثری ۱۰۲

۱۰۵-۲-۳-۲ نتیجه گیری ۱۰۵

فصل چهارم: جمع بندی، مقایسه و نتیجه گیری

۱۰۸-۱-۴-۱ مقایسه و تطبیق آراء مطهری و سروش ۱۰۸

۱۱۰-۱-۴-۱ ثابت و متغیر از منظر مطهری و سروش ۱۱۰

۱۱۴-۲-۴-۲ راهکار مطهری و سروش برای حل مسئله‌ی انحطاط مسلمین ۱۱۴

۱۲۱-۳-۴-۳ منشأ اختلاف آراء مطهری و سروش ۱۲۱

۱۲۲-۴-۴-۴ نتیجه گیری ۱۲۲

۱۲۶- فهرست منابع ۱۲۶

فصل اول:

مقدمه و کلیات

۱-۱- مقدمه

۱-۱-۱- بیان مسئله

دکتر سروش در کتاب قبض و بسط تئوریک شریعت یک تقسیم‌بندی از دین ارائه می‌دهد و دین را به سه دسته تقسیم می‌کند:

۱. اصل و متن دین

۲. فهم و معرفت ما از دین

۳. رفتار و اعمال ما بر اساس دین

با نظر به عنوان «ثابت و متغیر در دین» گاهاً به اشتباه می‌پندارند این مبحث همان بحث ذاتی و عرضی در دین است. حال آنکه بحث حاضر بحث ذاتی و عرضی در دین نمی‌باشد زیرا بحث ذاتی و عرضی در محدوده دین اصل و نص دین مطرح می‌شود. اما بحث ثابت و متغیر در محدوده‌ی دین مقسمی یعنی دین به معنای اعم صورت می‌گیرد.

دکتر سروش وصف ثبات را به اصل دین نسبت می‌دهد و معرفت دینی و رفتار دین‌داران را متغیر می‌داند. در مقابل استاد مطهری ثابت و متغیر را در محدوده خود دین جستجو کرده و هم ثبات و هم تغییر در دین را امری الهی می‌داند. بدین معنا که چون اصل دین امری الهی است؛ منشأ تغییرات را هم به خداوند نسبت می‌دهد همانند مسئله نسخ در برخی احکام دین. بنابراین باینکه از بحث ذاتی و عرضی در دین می‌توان دریافت افرادی چون دکتر سروش به امر ذاتی و عرضی در محدوده دین یک معتقدند اما این نشان می‌دهد که باید به امر ثابت و متغیر دینی در دو سطح مجزا پرداخت:

۱. در سطح و محدوده‌ی دین

۲. در سطح و محدوده وسیع‌تر یعنی دین مقسمی

اما اهمیت چنین دغدغه‌هایی و ضرورت بررسی و تعیین امور ثابت و متغیر در دین با استمداد از دیدگاه نواندیشان مسلمان برآمده از اهمیت حفظ زندگی دین‌مدار و درعین‌حال پیشرفته برای دین‌داران است، چراکه با توجه به تغییر و تحولات اخیر در معرفت و معیشت آدمیان، فهم و حفظ پیام ابدی دین در سیل تغییر و تجدد ثمره‌ی تلاش اصلاح‌طلبان زمان ماست و به گفته اقبال: آشتی دادن ابدیت و تغییر کار محییان دین است.

آشکار است که اهتمام نواندیشان دینی به سلامت عبور دادن دین از تغییرات زمان است. لذا تسلیم مطلق به تغییر و تجدد، ثبات و لذا دین را باقی نمی‌گذارد و پافشاری بر ثبات و عدم هماهنگی با دگرگونی‌ها و انکار تحولات، زندگی دین‌مدار در عصر حاضر را ناممکن می‌سازد.

شهید مطهری اعتراف کرد که ما مسلمانان درک درستی از غالب مسائل اسلامی نداریم و قرآن در میان ما مهجور افتاده است و نشان دادن یک احتیاط واجب به جای یک احتیاط مستحب و بالعکس که منتهای اجتهاد مجتهدان است چاره‌ی بیچارگی‌های امروز مسلمین نیست.

مسئله جدی تلاش برای تفکیک میان ثابت و متغیر است تا معلوم شود اسلام در کجا به دگرگونی‌ها روی خوش نشان می‌دهد و کجا بی‌انعطاف می‌ایستد و تن به تغییر نمی‌سپارد.

در این نوشتار به دنبال تبیین دیدگاه مطهری و سروش درباره‌ی معنای امر ثابت و متغیر در دین و تعیین جایگاه هر یک از ثابت و متغیر در دو مقوله‌ی دین یا معرفت دینی از نظرگاه دو متفکر موردنظر می‌باشیم تا دریابیم که سازوکار پیشنهادی ایشان برای ورود تغییرات به حوزه‌ی دین یا معرفت دینی چیست؟ و درنهایت مبنا و خاستگاه تفاوت نگرش

آن‌ها به امر ثابت و متغیر در دین و همچنین متد متفاوت ایشان در مواجهه و برخورد با مسئله‌ی «سنت و مدرنیته» روشن گردد.

بنابراین روش و مطلوب ما در این تحقیق بررسی مقایسه‌ای نگاه یک متفکر سنت‌گرا و یک متفکر نواندیش نوگرا، یافتن نقاط اشتراک و اختلاف آن دو، بررسی دلایل اختلاف نظر آن‌ها و همچنین ارائه تحلیلی صحیح از این دو رویکرد با در نظر داشتن نقاط ضعف و قوت هر دو طرف جهت رهیافت به هدف مشترک آن‌ها می‌باشد.

۱-۱-۲- ضرورت و اهداف پژوهش

به گفته اقبال: آشتی دادن ابدیت و تغییر کار محییان دین است.

با توجه به تغییر و تحولات اخیر در معرفت و معیشت آدمیان فهم و حفظ پیام ابدی دین در این سیل تغییر و تجدد ثمره‌ی تلاش اصلاح‌طلبان زمان ماست. اهتمام ایشان به سلامت عبور دادن دین از تغییرات زمان است. با این حال تسلیم مطلق به تغییر و تجدد، ثبات و لذا دین را باقی نمی‌گذارد و پافشاری بر ثبات و عدم هماهنگی با دگرگونی‌ها و انکار تحولات، زندگی دین‌مدار در عصر حاضر را ناممکن می‌سازد.

شهید مطهری اعتراف کرد که ما مسلمانان درک درستی از غالب مسائل اسلامی نداریم و قرآن در میان ما مهجور افتاده است و نشان دادن یک احتیاط واجب به جای یک احتیاط مستحب و بالعکس که منتهای اجتهاد مجتهدان است چاره‌ی بیچارگی‌های امروز مسلمین نیست.

مسئله جدی تلاش برای تفکیک میان ثابت و متغیر است تا معلوم شود اسلام در کجا به دگرگونی‌ها روی خوش نشان می‌دهد و کجا بی‌انعطاف می‌ایستد و تن به تغییر نمی‌سپارد.

۱-۱-۳- سوالات و فرضیه‌های پژوهش

- ۱- دیدگاه مطهری و سروش درباره نسبت میان دین و معرفت دینی چیست؟
- ۲- از نظر مطهری و سروش ثابت و متغیر متعلق به کدام مقوله هستند؟ دین یا معرفت دینی؟
- ۳- از نظر مطهری و سروش سازوکار تغییر در دین یا در معرفت دینی چیست؟
- ۴- تفاوت نگرش سروش و مطهری در نگاه به امر ثابت و متغیر در دین مبنائاً به چه چیز برمی‌گردد؟

۱-۱-۴- فرضیه‌ها

- ۱- سروش به تمایز میان دین و معرفت دینی تأکید دارد اما مطهری قائل به تمایز میان این دو مقوله نمی‌باشد.
 - ۲- سروش امر ثابت را به دین منتسب می‌کند و معرفت دینی ما را متغیر می‌داند اما استاد مطهری هم امر ثابت و هم متغیر را در دین می‌جوید.
 - ۳- سروش راهکار قبض و بسط را برای پاسخ به تغییر و تحولات دین ارائه می‌دهد و استاد مطهری مقتضیات زمان و مکان را با نگاه فقهی برای حل مسئله ارائه می‌دهد.
 - ۴- تفاوت نگاه مطهری و سروش به امر ثابت و متغیر در دین برآیند تفاوت آن دو در معرفت‌شناسی آنهاست.
- نگاه سروش سوبژکتیویستی است و نگاه مطهری ابژکتیویستی است. دکتر سروش با پیروی از معرفت‌شناسی کانت دین یک را نومن می‌داند و دین دو را فنومن می‌داند اما استاد مطهری با تأکید بر معرفت‌شناسی پیشاکانتی، نومن و حقیقت دین را در دسترس می‌داند و

ثابت و متغیر را در خود دین جای می‌دهد و عقل و اجتهاد انسان‌ها را به‌عنوان کاشف حقیقت می‌خواند. این در حالی است که از منظر سروش عقل و اجتهاد نقش تعیین‌کننده و فعال دارند اما نه به‌عنوان کاشف نومن و حقیقت بلکه به‌عنوان خالق و آفریننده فنومن دین. به‌بیان‌دیگر سروش از منظر سوژه‌ی فعال و خلاق به مسئله می‌نگرد سوژه‌ای که برداشتش از دین یک دین حداقلی است و به همین دلیل امثال سروش از اجتهاد در اصول سخن می‌گویند یعنی این سوژه‌ی فعال می‌تواند با عقل و اجتهاد خود قلمرو تغییر و تحولات را از فروعاًت به اصول بنیادین تسری دهد و این دقیقاً خلاف رویکرد مطهری و متفکران ابژکتویست است.

۱-۱-۵- روش تحقیق

با توجه به عنوان پایان‌نامه گردآوری اطلاعات با استفاده از روش کتابخانه‌ای و همچنین استمداد از نرم‌افزارهایی چون نور مطهر (مجموعه آثار استاد مطهری)، کتب پی‌دی‌اف، کتابخانه‌های دیجیتال است. پس از فیش‌برداری و گردآوری اطلاعات با روش توصیفی-تحلیلی نتیجه‌گیری صورت خواهد گرفت.

۱-۱-۶- پیشینه تحقیق

مقالات و پایان‌نامه‌ها

۱- ثابت و متغیر در دین با تأکید بر دیدگاه امام خمینی (ره) و شهید مطهری، خدابخش

یوسفی، رضا.

۲- ذاتی و عرضی دین از دیدگاه مطهری و نقد شبهات، مسعودی، عبدالرضا.

۳- نقدی بر مقاله «ذاتی و عرضی در دین»، طالبی، محمدحسین.

۴- ذاتی و عرضی در دین، عرب صالحی، مهدی.

۵- ذاتی و عرضی در دین، ساجدی، ابوالفضل.

۱-۱-۷- ساختار و فصل‌بندی پایان‌نامه

فصل اول: مقدمه و کلیات

فصل دوم: مطهری و ثابت و متغیر در دین، مشتمل بر موارد زیر از نظر وی:

- تعریف و تبیین امر ثابت و متغیر

- تعریف و تبیین ذاتی و عرضی

- تفاوت میان ثابت و متغیر در دین و ذاتی و عرضی دین

- سازوکار تشخیص امور متغیر در دین (اجتهاد و مقتضیات زمان و مکان)

- جمع‌بندی: دیدگاه استاد مطهری در باب ثابت و متغیر دین

فصل سوم: سروش و ثابت و متغیر در دین، مشتمل بر موارد زیر از نظر وی:

- نظریه قبض و بسط سروش و دیدگاه‌های خاص وی درباره:

- تفاوت دین و معرفت دینی

- رابطه دین و معرفت دینی

- تمییز امر ثابت و متغیر در حوزه دین و معرفت دینی

- ذاتی و عرضی در دین و نسبت آن بحث با بحث ثابت و متغیر در دین

- نسبت نظریه بسط تجربه نبوی با بحث ثابت و متغیر در دین

- جمع‌بندی: دیدگاه دکتر سروش در باب ثابت و متغیر دین

فصل چهارم: مقایسه و تطبیق

- شباهت‌ها و تفاوت‌های دیدگاه این دو متفکر در بحث ثابت و متغیر در دین

- خاستگاه معرفت‌شناختی این دو متفکر در نگاه به امر ثابت و متغیر در دین

۱-۲- کلیات

۱-۲-۱- پیشینه

پیشرفت علم و فناوری و توسعه‌ی دانش‌های بشری در جوامع غربی و اروپایی، تعارض میان علم و دین را آشکار نمود و اندیشمندان مسلمان را به فکر واداشت که در جهت دغدغه‌های دینی خود چاره‌ای بیندیشند.

نگاه تازه و نوآورانه‌ی برخی اندیشمندان این مهم را طلب می‌کرد که جامعه‌ی اسلامی را از حالت خشکی درآورد و با دمیدن روحی تازه در آن به مسلمانان کمک کند تا در عصر جدید علاوه بر زندگی پیشرفته و متمدن از درجاتی شایسته از معنویت نیز برخوردار باشند. اولین و اساسی‌ترین اقدام موردنیاز جهت وصول به این مطلوب، شناسایی جنبه‌های قابل‌تغییر و منعطف دین بود و پس از آن تغییر و به‌روزرسانی این جنبه‌ها متناسب با شرایط عصر جدید موردنظر بود.

در این صورت هم هدف مذکور محقق گشته و هم درجه‌ی شایسته‌ای از معنویت دینی پابرجای است. البته خاستگاه این مسئله جامعه‌ی اسلامی نبوده و مسلمانان این مسیر را برای اولین بار طی نکردند. بلکه کانت را می‌توان از آغاز گران این جریان دانست. چراکه با طرح اصول اخلاقی به‌عنوان گوهر و اساس دین و عرضی دانستن سایر امور، گامی بزرگ در شکل‌گیری این جریان برداشته است.^۱ از دیگر سو طرح مسئله‌ی تجربه‌ی دینی و جایگزینی آن بجای وحی، به مسئله‌ی گوهر و صدف دین رونق دوباره داد. سیر تغییر و تحولات در

۱. محمد عرب صالحی و ابوذر رجبی، *تحلیل ذاتی و عرضی دین از منظر نو معتزله*، ص ۲-۳.

این نقطه پایان نیافت. زیرا با پیشرفت و گسترش علم هرمنوتیک و همچنین ورود و به‌کارگیری آن در متن دین، نگاهی تازه به دین را سبب شد.

با نگاه هرمنوتیکی، متن دینی یک متن عصری بود که از جهتی ثمره‌ی علوم و معارف و فرهنگ عصر گذشته بود و از جهت دیگر با علوم و معارف و فرهنگ زمان حاضر ناسازگار و نامتقارن می‌افتاد. لذا دین‌داران عصر جدید قادر به درک و فهم دین با همان ویژگی‌های فرهنگی زمان گذشته نبودند. بنابراین متن دین و وحی در معرض فهم نوین و نقد تاریخی قرار گرفت.

آشکار است که مراد نواندیشان دینی از طرح مسئله‌ی گوهر و صدف دین و مسائل مزبور، کشف و شناسایی متغیرهای دین و به‌تبع هسته‌ی ثابت دین هست. لذا اگرچه در این مسیر اندیشمندان بسیاری، تفاسیر و تعابیر گونه‌گونی در باب مسئله ثابت و متغیر در دین و یا گوهر و صدف دین ارائه نموده‌اند اما روح و معنای کلام همگی واحد است. ایشان در پی حل مسئله‌ی «تغییر» که در مواجهه با مقتضیات عصر جدید از اهمیت زیادی برخوردار است، می‌باشند. از آنجاکه مسئله‌ی تغییر و پیشرفت همواره با چشم‌پوشی و رهایی از برخی سنت‌ها و امور ثابت همراه است. در این مسیر حفظ دین در عین هماهنگی با تمدن جدید کاری دشوار است که برای حل این مسئله اندیشمندان پاسخ‌ها و راهکارهای متفاوتی پیشنهاد کرده‌اند.

یکی به تفکیک ذاتی و عرضی در دین پرداخته، دیگری راه چاره را در تفکیک ثابت و متغیر دینی می‌جوید و اندیشمند دیگر تقابل اسلام و مقتضیات زمان را می‌کاود یا به تفکیک سه قالب شریعت، طریقت و حقیقت در دین و یا معرفی دو بخش باطن و ظاهر و یا قشر و لبّ دین پرداخته‌اند.

که نکته‌ی قابل توجه این است که گرچه ظاهراً تقسیم و تفکیک دین به سه قالب مزبور و یا تفکیک دین و دین ورزی به قشر و لبّ و یا مغز و پوسته با تقسیم محتوای دین به ذاتیات و عرضیات شباهت‌هایی دارد لکن یکسان نیست. چراکه در تقسیم‌بندی‌های مذکور شریعت به معنای اخص فقه و احکام دینی مدنظر است. اما در تقسیم دین به ذاتیات و عرضیات، شریعت به معنای مطلق دین موضوع بحث است. لذا ذاتی و عرضی در دین منطبق با هیچ‌یک از انقسامات یادشده نمی‌باشد. زیرا در بحث ذاتیات و عرضیات دین، مراد اصل دین است و نه معرفت دینی و یا اعمال و احوال دین‌داران.^۱

۱-۲-۲- نواندیش دینی کیست؟

اگر بخواهیم تعریفی سهل و روشن از نواندیش دینی ارائه دهیم می‌توانیم بگوییم «نواندیش دینی کسی است که از یک‌سو وارث فرهنگ عظیم دینی است و از سوی دیگر ناظر به فرهنگ دنیای جدید»^۲.

نواندیش دینی میان دنیای جدید و سنت‌های دینی‌اش در گردش و تفکر است چراکه هم پایبند به میراث دینی خود می‌باشد و هم به این نکته واقف است که حداقل بخشی از این سنت دیرین با شرایط دنیای امروز سازگاری و هماهنگی ندارد و از این رو این با این سؤال مهم مواجه می‌گردد که در مواجهه با این ناهمخوانی چه باید کرد؟

پاسخگویی به این پرسش برای عده‌ای بسیار سهل است چراکه برخی هرگز حاضر به قبول یک موقعیت دوگانه نیستند و تنها ذهن خود را بر یک جهت از این دوگانه‌ی سنت و تجدد متمرکز می‌دارند؛ و بدل می‌شوند به یک سنت‌گرای محض و یا یک تجددگرای

۱. سروش، عبدالکریم، *بسط تجربه نبوی*، ص ۳۱-۳۴.

۲. مسعودی، جهانگیر، *هرمنوتیک و نواندیشی دینی*، ص ۲۲.